**З.І. Галушка**, д-р екон. наук, доц.

# РОЗПОДІЛ ФУНКЦІЙ СОЦІАЛЬНОЇ ВІДПОВІДАЛЬНОСТІ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА

*У статті проаналізовано проблему розподілу функцій соціальної відповідальності між органами державної влади, суб'єктами бізнесової діяльності та громадянським суспільством Обґрунтовано висновок про необхідність узгодження системи їх економічних інтересів у ході соціалізації економічних відносин. Доведено, що зазначений підхід повинен бути покладений в основу формування стратегічних пріоритетів соціально-економічного розвитку.*

*In the article the problem of distributing of functions of social responsibility between public authorities, subjects of business activity and civil society is analysed. Grounded conclusion about the necessity of concordance of the system them economic interests during socialization of economic relations. It is well-proven that the noted approach must be fixed in basis of forming of strategic priorities of socio-economic development.*

***Ключові слова:*** *державно-приватне партнерство (ДПП), соціальна відповідальність, соціальні пріоритети, сфери взаємодії держави, бізнесу, місцевих громад.*

***Keywords:*** *state private partnership (DPP), social responsibility, social priorities, spheres of cooperation of the state, business, local societies.*

Соціалізація економіки є об'єктивною закономірністю її сучасного розвитку й передбачає надання соціальної спрямованості усім економічним процесам та формування й підтримання умов соціальної безпеки шляхом пристосування суспільства до ринкової організаційної культури на засадах демократизації відносин власності; лібералізації економічних відносин і розвитку ринкової конкуренції та впровадження відносин соціального партнерства між суб'єктами соціалізації й активної участі громадян в соціально-економічних відносинах. Мова, зокрема, йде про необхідність розподілу функцій соціальної відповідальності між державою, сферою бізнесу і громадянським суспільством. Це вимагає обґрунтування міри цієї відповідальності та форм, методів і моделей, необхідних для узгодження соціально-економічних інтересів усіх суб'єктів соціалізації.

Державно-приватне партнерство (ДПП) в Україні вже стало інституціональною формою існування цих взаємовідносин. Основними напрямками застосування ДПП законодавчо визначено такі сфери соціальних відносин як охорона здоров'я; туризм, відпочинок, рекреація, культура та спорт [16, с.4]. Реальний стан та проблеми розвитку ДПП в Україні вивчаються у працях таких відомих науковців як О.Вінник, Н. Дєєва, Я. Жаліло, Е.Лібанова, В. Новіков, В. Шаповал та інших вчених.

Теоретичне обґрунтування змісту та моделей ДПП описується у працях таких науковців, як Т. Алтуф'єва, В. Воротін, О. Головінов, М. Горожанкіна, Н. Драгомирецька, С. Дідківська, І. Жадан, Г. Задорожний, І. Запатріна, О. Кузнецова, Н. Лапіна, М. Левчук, Т. Лебеда, Є. Мішенін, О. Пухкал, Л. Федулова, А. Чирикова, Ю. Шаров. Вони, зокрема, визначили ряд моделей взаємовідносин влади і бізнесу: взаємовигідного партнерства у розв'язанні спільних проблем [8, 12, 15, 18]; ДПП у

реалізації спільних проектів для реалізації спільних інтересів на засадах взаємодоповнюваності [21]; соціального партнерства, заснованого на ефективній взаємодії з соціальними суб'єктами на взаємовигідній основі [1, 11]; функціональну модель, за якої спостерігається дистанціювання влади і бізнесу та автономне розв'язання ними своїх завдань [2, 7, 20]; модель патронажу, коли, наприклад, витрати бізнесу на соціальні програми та проекти компенсуються за рахунок допуску до ресурсів, які контролюються владою [12, 18]; патерналістсько-коаліційну модель, орієнтовану на дії органів державного управління щодо відстоювання інтересів бізнесу [1]; модель примусу з боку держави до виконання певних норм, примусове залучення бізнесу до активної участі в соціальних програмах і проектах [22]; кластерну модель, відносини у якій базуються на спільних інтересах усіх зацікавлених суб'єктів та географічно обмежені [9].

Отже, аналіз досвіду та узагальнення моделей ДПП дозволяють визначити ефективність його інституціонально-правових форм. Разом з тим, залишається не розробленою проблема методологічного характеру, що стосується визначення міри соціальної відповідальності кожного із партнерів та шляхів узгодження їхніх соціально-економічних інтересів.

*Мета статті* полягає в аналізі системи інтересів суб'єктів ДПП, діяльність яких спрямована на розв'язання соціальних проблем, обґрунтуванні міри їх соціальної відповідальності та визначенні соціальних пріоритетів в процесі узгодження цих інтересів.

Як зазначено в Законі України «Про державно-приватне партнерство», «Державно-приватне партнерство – це співробітництво між державою Україна, Автономною Республікою Крим, територіальними громадами в особі відповідних органів державної влади та органів місцевого самоврядування (державними партнерами) та юридичними особами, крім державних та комунальних підприємств, або фізичними особами –підприємцями (приватними партнерами), що здійснюється на основі договору в порядку, встановленому цим Законом та іншими законодавчими актами» [16].

Отже, учасниками (суб'єктами) ДПП виступають не лише держава та суб'єкти бізнесової діяльності, а й громадянське суспільство. Таким чином, у ході розробки пріоритетів, форм і механізмів ДПП необхідно, з одного боку, розподілити міру соціальної відповідальності усіх партнерів, а з іншого – масштаби ризику та умови його несення.

Орієнтуючись на світовий досвід соціалізації економіки та сучасні проблеми її здійснення, зауважимо, що пошук ефективних механізмів соціалізації повинен вестися у напрямку визначення соціальних функції усіх зацікавлених суб'єктів, виходячи із необхідності забезпечення і підтримання соціальної безпеки. Соціальна безпека – це результат цілеспрямованої взаємодії усіх соціальних суб'єктів, кожний з яких несе соціальну відповідальність на своєму рівні. Масштаби гарантування соціальної безпеки складаються із зусиль усіх учасників економічних відносин. Сукупність тих дій (у тому числі й потенційних), які може здійснити держава, бізнес і населення,

підвищивши їх сукупну активність і рівень задоволення потреб, В.М. Геєць назвав потенціалом соціалізації [3, с.149].

Кожен із суб'єктів соціалізації відіграє визначену роль, однак успіх соціалізації безумовно залежить від ефективності їхньої взаємодії. Соціальна відповідальність держави в сучасній економіці передбачає не просто систему соціального забезпечення та соціальних гарантій, – вона, як суб'єкт економічних відносин, реалізує власні інтереси, пов'язані з гарантуванням суспільних і мериторних благ, а також через систему своїх інструментів забезпечує координацію дій економічних суб'єктів, певною мірою фіксує їх завдання, права й обов'язки, реалізуючи інтереси суспільства в цілому. Функція соціальної відповідальності держави у певний спосіб узгоджується із соціальними функціями підприємств, громадських організацій і окремих членів суспільства. Що ж до окремих громадян, то велике значення мають не просто способи й умови підвищення їхнього добробуту, а й можливості спільної реалізації низки соціальних потреб через діяльність громадських організацій.

Історично функції держави змінювалися. Найбільш важливими з них вважалися: роль «нічного сторожа», яка полягала у захисті приватної власності й підтриманні суспільного порядку (класична школа); роль абсолютного монополіста – регулятора всіх економічних і соціальних процесів, який розпоряджається усіма ресурсами й створеним продуктом (марксизм); фактор стабілізації, що усуває диспропорції ринкової економіки шляхом управління суспільним попитом за допомогою фінансово-кредитних інструментів і стимулів (кейнсіанство); роль арбітра, що визначає правила економічної гри та спостерігає їх за виконанням (Фрайбурзька школа неолібералізму); інститут, мотивами функціонування якого є неспроможність ринку (Дж.Стігліц, Дж.Б'юкенен); самостійний суб'єкт економічних відносин, що реалізує свої власні потреби та інтереси (Р.Грінберг і О.Рубінштейн); повна корпорація влади суспільства, яка має свої інтереси і свій світогляд (В.М. Геєць).

Сьогодні у визначенні ролі держави найбільш популярний інституціональний підхід, який дозволяє розглядати її з позицій дотримання договірних відносин з суспільством, коли великого значення набувають такі характеристики діяльності держави: консолідація гілок влади; досягнення соціального консенсусу й партнерства з бізнесовими структурами та громадянським суспільством; раціональна система перерозподільних відносин, яка сприяє ефективному використанню ресурсів та зростанню рівня життя населення; ефективна система оподаткування, яка максимально забезпечує використання податкових надходжень в інтересах платників податків; забезпечення реальної соціальної захищеності. При цьому, як зауважує Дж. Стігліц, важливо пам'ятати, що «державні програми, навіть ті з них, що спрямовані на пом'якшення деяких ринкових невдач, впроваджуються у демократичних суспільствах не ідеальними урядами чи свавільними деспотами, а складними політичними процесами» [19, с.116].

Дж. Бьюкенен виділяє дві головні функції держави – захисну і продуктивну або виробничу, пов'язану зі створенням суспільних благ. Відповідно до цієї теорії,

держава як інститут політичної організації суспільства повинна захищати життя людей, їхню свободу і власність, а також забезпечувати виробництво суспільних благ.

Функція соціальної відповідальності держави – це система відносин між державою, суб'єктами господарювання і населенням щодо мобілізації та використання ресурсів, товарів та послуг, які реалізують соціальне забезпечення та соціальний захист усіх груп населення, що дозволяє узгоджувати економічні інтереси як основу стабільності і соціальної безпеки. Соціальна відповідальність держави спрямована на забезпечення високого рівня економічної відповідальності через систему інструментів, що забезпечують координацію дій економічних суб'єктів і реалізацію їх економічних інтересів. Зокрема, вона реалізується через соціальну політику.

Соціальна відповідальність передбачає такі структурні елементи:

1) свободу вибору варіанта поведінки суб'єктом відповідальності;

2) соціального суб'єкта, перед яким треба відповідати;

3) соціальні норми, що закріплюють і регламентують відповідальність;

4) підстави відповідальності, тобто встановлення моделі належної чи неналежної поведінки;

5) причинно-наслідковий зв'язок між поведінкою суб'єкта відповідальності й наслідками цієї поведінки;

6) контроль і оцінку поведінки суб'єкта відповідальності;

7) можливість несприятливих наслідків для відповідального суб'єкта, визнаного винним [10].

Основними характеристиками соціальної відповідальності держави у країнах із соціальною ринковою економікою з кінця 90-х років виступають: забезпечення ефективного захисту соціально вразливих груп населення, які потребують державної підтримки; загальнодоступність соціальних благ, які гарантуються державою; формування та створення економічних умов, які дозволяють громадянам за рахунок власних доходів забезпечувати собі належний рівень споживання; зміцнення державних гарантій норм соціального забезпечення (встановлення прожиткового мінімуму, норм і правил соціального страхування тощо); розширення відтворювальних функцій господарюючих суб'єктів і регіональних структур, які повинні забезпечувати необхідний рівень соціального захисту населення на основі економічної самостійності та суверенітету; вдосконалення практики укладання колективних і трудових договорів; підвищення рівня соціальної відповідальності підприємств. Ці функції держави «патерналістські та протекціоністські щодо всього суспільства (а не лише економічної сфери) та усіх форм суспільного життя, і тому сприяють його соціалізації», – писав Дж. Стігліц [19].

У процесах соціалізації роль держави залишається дуже важливою. Її засоби соціалізації поділяються на безпосередні й опосередковані. Безпосередні зумовлені функцією соціальної відповідальності держави як самостійного суб'єкта, що реалізує

державні інтереси. Опосередковані функції пов'язані зі створенням та регулюванням умов і механізмів соціалізації суспільства й гарантуванням соціальної безпеки. Міра соціальної відповідальності залежить від об'єктивних умов існування держави, її ресурсів і механізмів здійснення влади. Також вона ґрунтується на специфіці організаційної структури й організаційної культури суспільства.

Не менш важливим економічним суб'єктом соціалізації виступає сфера бізнесу. У 1970-х рр. соціальна відповідальність корпорації вже почала розглядатися як внесок компанії на користь суспільства на основі її виробничої діяльності, соціальних інвестицій, філантропії та з урахуванням пріоритетів державної соціальної політики, а в 1999р. К. Аннан, як Генеральний секретар ООН, започаткував ініціативу Глобального договору з метою поширення принципів, пов'язаних із захистом прав людини, стандартами праці, боротьбою з корупцією та захистом навколишнього середовища, на стратегію та діяльність ділових кіл у всьому світі.

Системному забезпеченню соціальної спрямованості компаній сприяє створення і впровадження відповідних систем менеджменту. Загальні вимоги до таких систем визначені, як правило, міжнародними стандартами.

Французький економіст М.Альбер у праці "Капіталізм проти капіталізму» виділив дві моделі соціальної відповідальності бізнесу в капіталістичній системі: англосаксонську та рейнську. Англосаксонської моделі соціальної відповідальності бізнесу дотримуються США, Великобританія, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Ірландія тощо. Рейнська модель представлена Німеччиною, більшістю континентальної Європи (особливо скандинавськими країнами) і Японією.

У сучасних умовах більш розповсюджена англосаксонська модель соціальної відповідальності. Її відносно легко впроваджувати, однак обґрунтувати її безпосередній вплив на зростання прибутковості компанії досить важко [19].

У той же час, якщо англосаксонська модель розглядає етичність відносин як засіб більш повного задоволення інтересів власників, то рейнська модель виходить з необхідності рівного відношення до всіх груп зацікавлених осіб, особливу увагу приділяючи екологічним і соціальним програмам.

Критеріями соціально відповідальної організації виступають: добросовісна сплата податків, виконання вимог міжнародного, державного, регіонального законодавств; виробництво якісної продукції; реалізація корпоративних програм підвищення фаховості співробітників; реалізація корпоративних програм з охорони та зміцнення здоров'я співробітників; реалізація корпоративних програм морального стимулювання персоналу; реалізація благодійних і спонсорських проектів; участь у формуванні позитивної суспільної думки про бізнес.

Досвід соціальної відповідальності бізнесу показує реальні переваги, які отримує бізнес від виконання зазначених принципів. До них належать: забезпечення суспільної репутації організації; зростання довіри населення до діяльності компанії, її товарів і послуг; ріст професіоналізму і утримання кадрового потенціалу на підприємстві; забезпечення лояльності персоналу компанії; можливість формування безпечного

середовища діяльності та розвитку компанії завдяки власній корпоративній політиці; відповідність нормам і стандартам світової економічної спільноти; можливість формування партнерських відносин із владними структурами, громадськістю та ЗМІ.

Не менш важливе значення мають переваги, які отримує суспільство від виконання бізнесом принципів соціальної відповідальності: можливість встановлення партнерських відносин між бізнесом, владою і громадськістю; можливість надання адресної екстреної допомоги нужденним; удосконалення та розвиток соціальної захищеності населення; можливість залучення інвестицій у певні суспільні сфери; можливість підтримки громадських ініціатив, інноваційних проектів, розвиток соціальної та творчої активності населення, збереження і використання «інтелектуального ресурсу» на потреби країни й регіону.

Щодо критеріїв соціальної відповідальності бізнесу існує два погляди: 1) організація соціально відповідальна, якщо максимізує прибуток, не виходячи за межі закону і моралі; 2) керівництво зобов'язане відповідально поставиться до гуманітарного та соціального становища працівників, споживачів і спільнот, у середовищі яких функціонує бізнес. Отже, у вузькому значенні критерієм виступає максимізація прибутку, але до тої межі, поки дії організації не виходять за рамки закону, – у широкому значенні критерії соціальної відповідальності виявляються у її ставленні до природних, економічних, соціальних і гуманістичних реалій. Названі критерії не відображають належно рівень «соціальності» у діяльності організацій, а тому не можуть слугувати стимулом до розширення відповідної діяльності. Їх необхідно конкретизувати за видами соціальної діяльності бізнесу.

Соціальна відповідальність бізнесу не уявляється без виконання цієї функції й державою, й окремими громадянами, й громадськими організаціями. Розподіл між ними соціальної відповідальності залежить від конкретного стану суспільства. У демократичних країнах Заходу громадянське суспільство виконує роль суб'єкта соціальної відповідальності так само як держава й сфера бізнесу. Завданням держави є створення належних формальних умов діяльності громадських організацій, у тому числі й забезпечення частини фінансових ресурсів для надання соціальних послуг. Громадські організації можуть ефективно сприяти задоволенню потреб певних верств населення, певних територій, розв'язанню специфічних суспільних проблем чи проблем громади, оскільки вони ставлять за мету й спрямовують свої зусилля саме розв'язання таких проблем.

Для визначення місця і ролі громадянського суспільства в процесах соціалізації в Україні необхідно сформувати чітке розуміння характеру та функцій громадянського суспільства з погляду національної специфіки, розкрити потенційну роль інститутів громадянського суспільства в посиленні соціальної відповідальності влади і бізнесу й визначити можливі напрями підтримки громадянського суспільства як засобу соціалізації.

Поняття громадянського суспільства вживається у наш час щонайменше у трьох значеннях: 1) як існування незалежних від держави громадських організацій, або так званого «третього сектора»; 2) як соціальна структура, яка координує свої дії через низку добровільних асоціацій й фактор впливу на державну політику (як сукупність груп тиску та інших суб'єктів впливу на політичні процеси у суспільстві); 3) як система специфічних суспільних інститутів і їх взаємодія. До них належать добровільні громадські організації, незалежні засоби масової інформації, проведення виборів та референдумів, суди присяжних, козацькі дружини тощо.

Громадські організації надають низку соціальних послуг, до яких належать: вивчення проблем та потреб у соціальній допомозі; вивчення інформації про тенденції розвитку соціальних процесів у громаді; надання пропозицій до розробки місцевих соціальних програм, планування розвитку системи соціальних послуг та соціальних заходів на місцевому рівні; здійснення громадського контролю за якістю надання соціальних послуг та оцінка ефективності здійснення місцевих соціальних програм.

Найбільш типовими видами діяльності українських громадських організацій є захист прав та інтересів окремих соціальних груп людей, лобіювання, проведення тренінгів і надання консультацій, просвіта і поширення інформації для населення, вирішення соціальних питань, освітня діяльність. Спектр їхніх послуг охоплює такі соціальні сфери: розв'язання проблем інвалідності, робота з дітьми та молоддю, допомога сім'ям дітей-інвалідів, профілактика негативних явищ серед молоді, протидія епідемії ВІЛ / СНІДу, робота з бездомними та безпритульними, захист психічного здоров'я тощо.

Отже, взаємовідносини держави, бізнесу і громадянського суспільства в процесі соціалізації економіки можна розглядати через визначення міри соціальної відповідальності кожного із цих суб'єктів та пошук механізмів їхньої взаємодії у справі розв'язання соціальних проблем та сприяння соціалізації економіки. Співвідношення їх функцій та взаємна відповідальність за розв'язання соціальних проблем тісно переплітаються при вирішенні конкретних завдань із урахуванням їх масштабності, складності, вартості й пріоритетності.

Засоби та заходи щодо узгодження їх соціально-економічних інтересів в процесі розвитку ДПП такі:

1. Держава здійснює концептуальне, науково-методичне, правове забезпечення та визначає механізм прийняття колективних рішень. Основними заходами здійснення соціальної відповідальності держави виступають: соціальне і господарське законодавство; розробка планів і програм соціального й економічного розвитку; забезпечення соціального захисту населення; соціально спрямована бюджетна політика; розробка заходів, що сприяють встановленню соціальної рівноваги; підтримання та стимулювання розвитку національних традицій і звичаїв, стимулювання розвитку відносин соціального партнерства.

2. Соціальна відповідальність бізнесу проявляється у взаємовідносинах зі споживачами, підлеглими, суспільством, акціонерами та компаньйонами. Засобами соціальної відповідальності бізнесу виступають: добросовісна сплата податків, виконання вимог міжнародного, державного, регіонального законодавств; виробництво якісної продукції; реалізація корпоративних програм підвищення фаховості співробітників; реалізація корпоративних програм з охорони та зміцнення здоров'я співробітників; реалізація корпоративних програм морального стимулювання персоналу; реалізація благодійних та спонсорських проектів; участь у формуванні позитивної суспільної думки про бізнес.

3. Громадянське суспільство виступає в ролі рівноправного партнера держави й бізнесу у вирішенні соціальних і суспільних проблем. Інститути громадянського суспільства виступають гарантом непорушності особистих прав громадян, дають їм упевненість у своїх силах, виконують функцію захисту інтересів певної групи в її протиборстві з іншими групами інтересів, систематизують, упорядковують, надають урегульованості протестам і вимогам людей, які в іншому випадку могли б мати руйнівний характер і в такий спосіб створюють сприятливі умови для функціонування демократичної влади.

Завдання полягає у розробці конкретних форм взаємовигідного партнерства.

## Література

1. Алтуфьева Т. Усиление взаимодействия и социальной ответственности власти и бизнеса как необходимое условие модернизации экономики / Т. Ю. Алтуфьева / Ін-т соц.-екон. дослідж. Уфим. наук. центру Рос. акад. наук. – Режим доступу : http://isei-iii.communityhost.ru/thread/?tread mid =516554058]
2. Воротін В. Бізнес та влада: примат економіки в забезпеченні безпеки / В. Є. Воротін // Бізнес та державна влада. Діалог / за ред. К. Ляпіної та Д. Ляпіна. – К. : Ін-т конкурент. сусп., 2006– 2007. – 384 с.
3. Геєць В. Суспільство, держава, економіка: феноменологія взаємодії та розвитку / В.М. Геєць ; НАН України; Ін-т економіки та прогнозування НАН України. – К., 2009. – 864 с.
4. Головінов О. Державно-приватне партнерство в інноваційній сфері / О.М. Головінов // Вісник економічної науки України : наук. журнал. – 2010. – № 1 (17). – С. 47-51.
5. Дідківська С. Партнерство державного та приватного секторів: тенденції та зарубіжний досвід / С. Дідківська // Вісник Київського національного торговельно-економічного університету. – К. : Вид-во КНТЕУ. – 2004. – № 3. – С. 18-32.
6. Досвід та перспективи впровадження державно-приватного партнерства в Україні та за кордоном / Винницький Б., Лендьєл М., Онищук Б., Сегварі П. – К.: «К.І.С.», 2008. – 146 с.
7. Жаліло Я. Теорія та практика формування ефективної економічної стратегії держави : монографія / Я. А. Жаліло. – К. : НІСД, 2009. – 336 с.
8. Задорожний Г. Соціальне партнерство – реальний шлях до відкритого суспільства / Г. В. Задорожний, О. В. Коврига, В. В. Смоловик. – Х. : ХІБМ, 2000. – 192 с.
9. Кластерная и корпоративная модели взаимодействия власти, бизнеса и общества / В. Ф. Уколов, Т. Г. Богатырева, С. С. Евтухов и др. – М. : Изд-во «Проспект», 2009. – 56 с.

10. Кредисов А. Менеджмент у контексті розвитку економічної теорії / А. Кредисов // Економіка України. – 2008. – 1. – С. 4-11.
11. Кузнецова О. Комплексная модель взаимодействия власти, бизнеса и общественных организаций в стратегии развития региона / О. Б. Кузнецова // Управление общественными и экономическими системами. – 2006. – Вып. 1. – Режим доступа : http://bali.ostu.ru/umc/arhiv/2006/1/Kuznecova.doc
12. Курбатова М. Преобладание иерархического типа взаимодействия власти и бизнеса как проявление зависимости от предшествующего развития / М. В. Курбатова, С. Н. Левин // Интернет-конференция «30 лет исследования QWERTY – эффектов и зависимости от предшествующего развития». – Режим доступа : http://www.ecsocman.edu.ru/db/msg/211519/print.htlm
13. Лебеда Т. Запатріна І. Державно-приватне партнерство як фактор економічного зростання та проблеми його розвитку в Україні. – Економіст. – 2011. – №3. – С.52-58.
14. Мішенін Є. Концептуальні засади розвитку механізмів державно-приватного партнерства в лісоресурсній сфері / Є. Мішенін, Г. Мішеніна // Економіст : наук. журнал. – 2010. – № 12. – С. 23-26.
15. Панчук А. Концептуальні моделі в державному управлінні: методи та засоби / А. М. Панчук. – Режим доступу : http://www/nbuv.gov.ua/e-journals/dutp/2006-2/texnologiya/06pamumz.pdf
16. Про державно-приватне партнерство: закон України від 1 лип. 2010 р., № 2404-VI // Законодавство України / Верховна Рада України. – Електрон. текст. дані. – К., 2010. [Елек-тронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.zakon.rada.gov.ua/cgi-bin/laws/main.cgi?nreg=2404-17
17. Проекти в галузі інфраструктури: партнерство державного та приватного секторів : підручник / Київ. нац. ун-т буд-ва і архіт.; П.В. Захарченко та ін. – К. : СПД Павленко, 2009. – 256 с.
18. Пухкал О. Взаємовідносини влади та бізнесу в контексті формування основ громадянського суспільства в Україні / О. Г. Пухкал // Державне регулювання процесів економічного і соціального розвитку. – Режим доступу : http://ifs.kbuapa.kharkov.ua/e-book/tpdu/2009-4/doc/3/07.pdf;
19. Стігліц Дж.Е. Економіка державного сектора / Джозеф Е. Стігліц // Перекл. з англ. А. Олійник та Р. Скільський. – К. : Основи, 1998. – 854 с.
20. Туровский Р. Региональные модели взаимодействия между деловыми и властными элитами / Р. Туровский. – Режим доступа : www.politcom. ru/8474.html;
21. Федулова Л. Організаційний ресурс державно-приватного партнерства в умовах подолання наслідків кризи / Л. І. Федулова, І. Г. Яненкова. – Режим доступу : http:bibl.kma.mk.ua/pdf/naukpraci/economy/2009/109-96-11.pdf
22. Чирикова А. Бизнес как субъект социальной политики в современной Росии / А. Чирикова // Общество и экономика. – 2006. – № 9. – С. 116–117.